

14. Міні – лекція 5. “Невідповідність волі та волевиявлення сторони правочину, як підстава його недійсності”.

1. ОСПОРЮВАНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ ВНАСЛІДОК НЕВІДПОВІДНОСТІ ВОЛІ ТА ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ЙОГО СТОРОНИ

Оспорюваними є правочини, вчинені:

- під впливом помилки (ст. 229 ЦК)
- під впливом обману (ст. 230 ЦК)
- під впливом насильства (ст. 231 ЦК)
- під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК)
- внаслідок зловмисної домовленості представника з другою стороною (ст. 232 ЦК)

Метою норм ЦК про недійсність правочину, у якому воля однієї зі сторін не відповідає її волевиявленню, є захист прав саме цієї сторони.

Тому позов про визнання правочину недійсним з цих підстав може заявити тільки сторона, яка посилається на невідповідність її волі та волевиявлення під час вчинення правочину.

Усі наведені правочини є оспорюваними, оскільки підставою їх недійсності є цілий ряд оціночних категорій, а відтак для застосування таких категорій на практиці необхідний судовий контроль.

2. ПРАВОЧИННИЙ, ВЧИНЕНИЙ ПІД ВПЛИВОМ ПОМИЛКИ (ст. 229 ЦК)

1. Правочин, який учинено за наявності помилки щодо обставин, які мають істотне значення, є оспорюваним. За позовом, що має заявлятися в межах позовної давності, суд може визнати такий правочин недійсним.

2. Помилка може бути визнана істотною, якщо вона стосується природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, що передається за правочином, які значно знижують її цінність або можливість використання цих речей за цільовим призначенням. Вітчизняна судова практика недавнього минулого рясніє прикладами визнання недійсними правочинів, пов'язаних з обміном квартирами у зв'язку з виявленням у них після виконання правочину істотних недоліків. Верховний Суд вважає, що *під істотною помилкою слід розуміти таке неправильне сприйняття стороною правочину суб'єкта, предмета чи інших істотних умов правочину, що вплинуло на її волевиявлення, якщо за відсутності неправильного сприйняття за обставинами справи можна зробити висновок про те, що правочин не було б вчинено.*

Неправильне уявлення про будь-які інші обставини, крім тих, які зазначені в законі, не може бути підставою для визнання правочину недійсним як такого, що вчинений під впливом помилки.

З метою захисту прав покупців на випадок продажу речі неналежної якості ст. 678 ЦК та ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» надають покупцям на їх вибір цілу низку правомочностей. Це, однак, не виключає застосування ст. 229 ЦК до випадків, коли при вчиненні правочину покупець помилявся щодо якості предмета договору, якщо це має істотне значення, або є інші підстави визнання правочину недійсним. Якщо вимоги покупця ґрунтуються на ст. 229 ЦК, то при цьому не повинні дотримуватись правила щодо скороченої позовної давності та порядку її обчислення (ч. 2 ст. 258, 681 ЦК), оскільки при визнанні недійсним правочину застосуванню підлягають загальні правила про позовну давність та порядок її обчислення.

3. Коли йдеться про можливість використання одержаного за правочином за цільовим призначенням, то маєтся на увазі використання одержаного за правочином його учасником чи особою, для якої одержане призначалось. Так, громадянин, який хворів на бронхіальну астму, уклав правочин щодо обміну квартирами. Проте у квартирі, яку він одержав у порядку обміну, він став часто відчувати приступи задухи. Санітарно-епідеміологічна служба зробила висновок про те, що в стінових блоках є алерген — речовина, яка викликає та посилює приступи задухи. За позовом громадянина договір міни був визнаний недійсним на підставі ст. 56 раніше чинного Цивільного кодексу України, хоча квартира повністю відповідала встановленим санітарно-гігієнічним вимогам, у тому числі і за показниками наявності речовини, яка викликала алергічну реакцію в особи, що отримала її на підставі договору.

4. Питання для обговорення в аудиторії: чи є розмір елементів живлення до годинника (у продемонстрованому відео «Єралаш») обставиною, що має істотне значення в розумінні ст. 229 ЦК?

Так, оскільки елементи живлення такого формату унеможливають нормальне використання наручного годинника у побуті.

5. Підставою для визнання правочину недійсним може бути помилка щодо прав та обов'язків його учасників. У зв'язку з уведенням в дію нового Цивільного кодексу втратило чинність роз'яснення президії Вищого арбітражного суду про те, що неправильне уявлення про норму права не може бути підставою для визнання правочину недійсним. Неправильне уявлення про норму права є помилкою щодо прав та обов'язків. Тому, якщо сторона доведе таку помилку, правочин має визнаватись недійсним.

6. Не може бути підставою для застосування ст. 229 ЦК помилка стосовно здатності сторін належно виконати правочин незалежно від того, обумовлена така нездатність об'єктивними причинами чи небажанням однієї зі сторін належно виконувати свої обов'язки, які випливають з правочину.

7. Визнання правочину недійсним на підставі ст. 229 ЦК тягне наслідки, встановлені ч. 1 ст. 216 ЦК. Частина 2 ст. 229 ЦК установлює особливі умови відшкодування збитків при визнанні правочину недійсним на підставі цієї статті. На сторону, яка помилилася, покладається обов'язок відшкодувати іншій стороні збитки, завдані укладенням та виконанням правочину, поверненням до первинного майнового стану, якщо буде встановлено, що помилка стала результатом власного недбальства (тобто необережної вини) сторони, що помилилася. На сторону правочину, що сприяла помилці іншої сторони необережною поведінкою, покладається обов'язок відшкодувати збитки стороні, що помилилася. Про відшкодування моральної шкоди в ст. 229 ЦК не йдеться. Але це не виключає стягнення моральної шкоди на підставі ч. 2 ст. 216 ЦК.

8. Правова позиція, викладена у **постанові ВСУ від 13.04.2016р. у справі № 6-2953цс15:**

«...Не є помилкою щодо якості речі неможливість її використання або виникнення труднощів у її використанні, що сталося після виконання хоча б однією зі сторін зобов'язань, які виникли з правочину, і не пов'язане з поведінкою іншої сторони правочину. Не має правового значення помилка щодо розрахунку одержання користі від вчиненого правочину.

Помилка внаслідок власного недбальства, незнання закону чи неправильного його тлумачення однією зі сторін не є підставою для визнання правочину недійсним.

Ураховуючи викладене, особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним з підстав, визначених статтею 229 ЦК України, повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, наявність помилки щодо обставин, які мають істотне значення.

У справі, яка є предметом перегляду, укладаючи оспорюваний договір купівлі-продажу сторони стверджували, що вони не визнані недієздатними чи обмежено дієздатними, волевиявлення є вільним і усвідомленим і відповідає їх внутрішній волі, умови договору зрозумілі і відповідають реальній домовленості сторін, цей договір не носить характеру

мнимої та удаваної угоди, не приховує іншу угоду і відповідає дійсним намірам сторін створити для себе юридичні наслідки (пункт 9 договору купівлі-продажу).

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог суд апеляційної інстанції виходив з того, що позивачі не довели належними та допустимими доказами наявність обставин, які вказують на помилку – неправильне сприйняття ними фактичних обставин правочину, що вплинуло на їх волевиявлення.

При цьому апеляційний суд установив, що при посвідченні договору купівлі-продажу текст правочину сторонам було прочитано вголос нотаріусом, яка неодноразово запитувала продавців чи вони розуміють зміст угоди та роз'яснювала правові наслідки укладення саме договору купівлі-продажу, а не будь-якого іншого; а також врахував, що позивачі не заперечували, що самостійно підписали оспорюваний договір.

Ураховуючи викладене, Верховним Судом України встановлено, що у справі, яка переглядається, стаття 229 ЦК України застосована правильно...».

3. ПОМИЛКА: ДАРУВАННЯ/ДОВІЧНЕ УТРИМАННЯ

1. Поширеним прикладом справ про визнання недійсним правочину з мотивів вчинення його під впливом помилки є спори про визнання недійсним договору дарування житла за позовом дарувальника, який посилається на те, що він вважав, що укладає договір довічного утримання.

У п. 11 Аналізу ВССУ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (Обставини, які мають істотне значення для застосування ст. 229 ЦК (п. 19 ППВСУ № 9) з цього приводу вказано наступне.

«...Значну частину спорів, які розглядалися судами, становлять справи про визнання недійсними правочинів, вчинених під впливом обману або помилки; найчастіше це пов'язано із відчуженням нерухомого майна. Визначення поняття обману, помилки та їх ознак є досить актуальною проблемою з огляду на те, що у правозастосовній практиці ці поняття іноді або ототожнюються, або робиться висновок наприклад, про те, що обман з боку однієї сторони зумовив помилку з боку іншої сторони.

Такий висновок передбачає його обґрунтування з посиланням на конкретні обставини справи, позаяк має суттєве значення те, щодо яких саме обставин помилилася особа, чи була вона стороною правочину, ким і за яких обставин було повідомлено викривлену інформацію з метою спонукати особу до вчинення правочину, тощо.

Позивачі, звертаючись із такими вимогами, здебільшого в основному обґрунтовували їх тим, що, укладаючи договори дарування, вони вважали, що укладають договір довічного утримання, а тому помилялися щодо правових наслідків договору, і це є обставиною, що має істотне значення для визнання правочину недійсним з підстав, передбачених ст. 229 ЦК.

Слід зазначити, що в такому випадку обов'язково необхідно враховувати правовий висновок ВСУ, викладений у постанові від 13 квітня 2016 року у справі № 6-2953цс15.

Так, ВСУ погодився з висновками судів нижчого рівня про відмову в задоволенні позову про визнання недійсним договору купівлі-продажу. Вказав, що істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом. При цьому зазначив, що судами правильно встановлено, що при посвідченні договору купівлі-продажу текст правочину сторонам було прочитано вголос нотаріусом, яка неодноразово запитувала продавців, чи розуміють вони зміст угоди, та роз'яснювала правові наслідки укладення саме договору купівлі-продажу, а не будь-якого іншого; а також врахував, що позивачі не заперечували, що самостійно підписали оспорюваний договір.

Ураховуючи викладене, під час розгляду справ про оспорення правочинів із вказаних підстав судам слід ретельно та достеменно встановлювати не тільки обставини, на які посилається позивач як на обґрунтування свого позову (чи є він особою похилого віку, чи є

відчужуване майно його єдиним житлом, чи отримував він кошти за нього, чи була обіцянка відповідача піклуватися про нього), а й обставини щодо посвідчення нотаріусом правочину. Зокрема, суди мають встановлювати, чи було прочитано текст правочину вголос нотаріусом зважаючи на похилий вік чи наявність певних хвороб у позивача, чи здійснювалось нотаріусом роз'яснення сторонам правочину його правових наслідків. Встановлення зазначених обставин може мати важливе значення для визначення того, чи усвідомлював (і в якій мірі) позивач на момент укладення правочину його правову природу та юридичні наслідки. За необхідності для встановлення таких обставин суд вправі допитати нотаріуса, що посвідчував договір.

Ураховуючи викладене, під час розгляду справ про оспорення правочинів із вказаних підстав судам слід ретельно та достеменно встановлювати не тільки обставини, на які посиляється позивач як на обґрунтування свого позову (чи є він особою похилого віку, чи є відчужуване майно його єдиним житлом, чи отримував він кошти за нього, чи була обіцянка відповідача піклуватися про нього), а й обставини щодо посвідчення нотаріусом правочину. Зокрема, суди мають встановлювати, чи було прочитано текст правочину вголос нотаріусом зважаючи на похилий вік чи наявність певних хвороб у позивача, чи здійснювалось нотаріусом роз'яснення сторонам правочину його правових наслідків. Встановлення зазначених обставин може мати важливе значення для визначення того, чи усвідомлював (і в якій мірі) позивач на момент укладення правочину його правову природу та юридичні наслідки. За необхідності для встановлення таких обставин суд вправі допитати нотаріуса, що посвідчував договір...».

При вирішенні питання про допит нотаріуса як свідка слід враховувати обмеження, встановлені ч. 9 ст. 8 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

2. Також слід розуміти, що при вирішенні питання щодо вчинення правочину під впливом помилки суд оцінює наведені обставини у сукупності, а відтак існування однієї із вказаних обставин саме по собі не є достатньою обставиною для висновку про укладення договору дарування нерухомості під впливом помилки.

Прикладами такої оцінки є наступні постанови ВСУ:

2.1. Постанова ВСУ від 27.04.2016р. у справі №6-372цс16:

«...Ураховуючи викладене, особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним повинна довести на підставі належних і допустимих доказів, у тому числі пояснень сторін і письмових доказів, наявність обставин, які вказують на помилку, – неправильне сприйняття нею фактичних обставин правочину, що вплинуло на її волевиявлення, і що ця помилка дійсно була і має істотне значення. Такими обставинами є: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Отже, наявність чи відсутність помилки – неправильного сприйняття позивачем фактичних обставин правочину, що вплинуло на волевиявлення особи під час укладення договору дарування замість договору довічного утримання, суд визначає не тільки за фактом прочитання сторонами тексту оспорюваного договору дарування та роз'яснення нотаріусом суті договору, а й за такими обставинами, як: вік позивача, його стан здоров'я та потреба у зв'язку із цим у догляді й сторонній допомозі; наявність у позивача спірного житла як єдиного; відсутність фактичної передачі спірного нерухомого майна за оспорюваним договором дарувальником обдаровуваному та продовження позивачем проживати в спірній квартирі після укладення договору дарування.

Лише в разі встановлення цих обставин норми частини першої статті 229 та статей 203 і 717 ЦК України у сукупності вважаються правильно застосованими.

...

З огляду на викладене суд першої інстанції, установивши, що ОСОБА_3, як людина похилого віку, за станом здоров'я потребує стороннього догляду та матеріальної допомоги, погодився на передачу квартири, яка є його єдиним житлом та у якій він продовжував проживати після укладення договору дарування, у власність ОСОБА_1 лише за умови довічного утримання й, укладаючи спірний договір, помилявся щодо правової природи правочину, прав та обов'язків, які виникнуть після його укладення між ним і відповідачем, дійшов правильного висновку про наявність правових підстав для визнання недійсним спірного договору дарування в порядку статті 229 ЦК України...».

2.2. Постанова ВСУ від 16.03.2016р. у справі № 6-93цс16:

«...Судом апеляційної інстанції встановлено, що після укладення оспорюваного договору дарування ОСОБА_3 продовжувала проживати у спірній квартирі до своєї смерті; передача квартири фактично не відбулася; в силу свого похилого віку та за станом здоров'я остання потребувала стороннього догляду та матеріальної допомоги; ОСОБА_3 зверталася до суду з позовною заявою про визнання спірного договору дарування недійсним в силу статті 229 ЦК України; у матеріалах справи наявна відмова у порушенні кримінальної справи за заявою ОСОБА_3 з приводу вчинення ОСОБА_2 шахрайських дій з метою заволодіння її квартирою, у яких заявниця стверджувала про те, що вона не розуміла, що вчиняє договір дарування, а не договір довічного утримання...».

2.3. Постанова ВСУ від 03.02.2016р. у справі № 6-1364цс15:

«... У справі, рішення в якій переглядається, суди залишили поза увагою доводи позивача щодо відсутності в нього волевиявлення на безоплатну передачу у власність ОСОБА_2 належної йому квартири, оскільки він є глухонімим, інвалідом III групи з дитинства, особою похилого віку, переклад змісту спірного договору на мову жестів здійснювала особа, яка за фахом є дефектологом і може здійснювати сурдопереклад лише на рівні побутових слів, іншого житла позивач не має. Укладаючи спірний договір, він помилявся щодо правової природи правочину, прав та обов'язків, які виникнуть після його укладення між ним і відповідачкою, після укладення спірного договору продовжує проживати у квартирі, сплачує за житлово-комунальні послуги й отримує пенсію за вказаним місцем проживання.

Отже, залишивши поза увагою доводи позивача, якими він обґрунтовував свої позовні вимоги, а також встановлені під час розгляду справи обставини, що передували укладенню спірного договору дарування, суди дійшли помилкового висновку про відсутність підстав застосування до спірних правовідносин положень статей 203, 229 ЦК України...».

4. ПРАВОЧИННИЙ, ВЧИНЕНИЙ ПІД ВПЛИВОМ ОБМАНУ (ст. 230 ЦК)

1. Правочин, що здійснений під впливом обману, є оспорюваним. Він визнається недійсним судом за позовом потерпілої сторони, що має бути вчинений у межах загальної позовної давності.

2. Підставою для визнання правочину недійсним відповідно до ст. 230 ЦК є введення однією стороною іншої сторони правочину в оману щодо обставин, які мають істотне значення. Ці обставини визначені в ч. 1 ст. 229 ЦК. Обман може полягати в тому, що сторона неправдиво заперечує наявність обставин, що можуть бути перешкодою для вчинення правочину, або в тому, що вона замовчує їх існування. Суб'єктивною ознакою дій сторони, що ввела іншу сторону в оману, є умисел на введення в оману.

3. Питання для обговорення в аудиторії: наведені у ролику «Єралаш. Сделка» обставини слід кваліфікувати як помилку чи обман?

Однозначної відповіді немає.

З одного боку, «продавець» годинника не вчиняв жодних дій, з яких можна було б зробити однозначний висновок про існування у нього умислу на введення в оману (наприклад, неправдиві відповіді на питання чи вчинення дій, спрямованих на приховання факту існування специфічних елементів живлення). Більш того, ініціатива щодо укладення договору виходила саме під «потерпілої» сторони. Тому за наведених обставин можна

зробити висновок, що подібний годинник був набутий «покупцем» внаслідок власної недбалості, оскільки він не поцікавився усіма істотними особливостями товару.

З іншого боку, продемонстровані елементи живлення до наручного годинника є настільки специфічними, що унеможливають його використання за призначенням. Тому, можливо, можна говорити про існування у «продавця» обов'язку повідомити про існування таких обставин з власної ініціативи. Більш того, «продавець» розумів істотність вказаних обставин, оскільки повідомив їх «покупцю», але лише після укладення договору міні, що опосередковано може вказувати на існування умислу на введення в оману.

4. Якщо сторона правочину була введена в оману не іншою стороною правочину, а третьою особою, підстав для застосування ст. 230 ЦК немає, крім випадків, коли третя особа була представником сторони правочину при його укладенні.

5. При визнанні правочину недійсним на підставі ст. 230 ЦК наступають наслідки, що передбачені ч. 1 ст. 216 ЦК. Крім того, сторона, що застосувала обман, зобов'язана відшкодувати іншій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані вчиненням правочину.

5. ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНОЮ ВІДМОВИ ВІД СПАДКУВАННЯ, ВЧИНЕНОЇ ПІД ВПЛИВОМ ОБМАНУ

У Аналізі ВССУ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму ВСУ від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (12. Розв'язання конфлікту п. 20 ППВСУ № 9 і п. 25 ППВСУ № 7 щодо застосування ст. 230 ЦК до односторонніх правочинів) зазначається, що у судовій практиці немає єдиної позиції щодо поширення положень ст. 230 ЦК на односторонні правочини, що пояснюється різними роз'ясненнями ВСУ.

В абзаці п'ятому п. 25 Постанови Пленуму ВСУ від 30.05.2008р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» зазначено, що відмова від прийняття спадщини може бути визнана судом недійсною з підстав, передбачених статтями 225, 229 – 231, 233 ЦК.

Тобто допускається можливість оспорування й односторонніх правочинів, оскільки за своєю сутністю відмова від прийняття спадщини є одностороннім правочином, і логічно припустити, що її оспорення може відбуватися тільки на підставі обману особи, яка відмовилася від прийняття спадщини, стосовно природи такого правочину.

Разом з тим в абзаці третьому п. 20 ППВСУ № 9 зазначено, що норми ст. 230 ЦК не застосовуються до односторонніх правочинів.

У зв'язку з такими суперечливими роз'ясненнями у вказаних постановках Пленуму ВСУ в судах склалася неоднакова практика щодо можливості застосування ст. 230 ЦК до односторонніх правочинів.

Трапляються непоодинокі випадки застосування ст. 230 ЦК до односторонніх правочинів.

Так, рішенням Приморського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 27 квітня 2015 року визнано недійсною відмову від прийняття спадщини однієї особи на користь іншої після смерті його матері з підстав, передбачених ст. 230 ЦК.

Разом з тим ухвалою ВССУ від 22 червня 2016 року залишено в силі рішення Апеляційного суду Київської області від 28 січня 2016 року в іншій справі, предметом позову якої було визнання правочину недійсним, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину та визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, виходив із того, що належних та допустимих доказів на підтвердження навмисного введення особи в оману щодо обставин, які впливають на вчинення ним 26 листопада 2011 року спірного правочину, всупереч вимогам статей 10, 57 – 60 ЦПК позивач не надав. Також суд зазначив, що односторонній правочин не може бути оспорений на підставі ст. 230 ЦК.

Враховуючи те, що вчинення правочину під впливом обману зумовлене деформацією волі, на яку вплинула протиправна поведінка іншої особи, спрямована на формування наміру в іншої особи вчинити правочин, посиляючись на хибне уявлення про обставини, які мають істотне значення, то доцільніше було б її застосовувати тільки щодо оспорування договорів та виключити можливість її застосування до односторонніх правочинів.

Таким чином, для усунення неузгодженості між постановами та уникнення випадків неоднакового застосування однієї і тієї ж норми матеріального права з пункту 25 ППВСУ № 7 абзац п'ятий має бути виключено, а застосуванню підлягає п. 20 ППВСУ № 9.

6. ПРАВОЧИННИЙ, ВЧИНЕНИЙ ПІД ВПЛИВОМ НАСИЛЬСТВА (ст. 231 ЦК)

1. Правочин, що вчинений під впливом насильства, є оспорюваним. Він визнається недійсним судом за позовом потерпілої сторони, що має бути вчинений у межах загальної позовної давності.

2. Для визнання правочину недійсним позивач має довести наступні обставини: 1) факт застосування до нього (до потерпілої сторони правочину) фізичного чи психічного тиску з боку іншої сторони чи з боку третьої особи. Необхідно враховувати, що насильство може виражатися в незаконних, однак не обов'язково злочинних діях. Насильницькі дії можуть вчинятися як стороною правочину, так і іншою особою - як щодо іншої сторони правочину, так і щодо членів її сім'ї, родичів тощо або їх майна. Факт насильства не обов'язково має бути встановлений вироком суду, постановленим у кримінальній справі; 2) вчинення правочину проти своєї справжньої волі; 3) наявність причинного зв'язку між фізичним або психічним тиском і вчиненням правочину, який оспорується.

Наприклад, у постанові ВСУ від 10.12.2008р. у справі № 6-15140св08 зазначено наступне:

«...Для визнання правочину недійсним як такого, що вчинено під впливом насильства або погрози, необхідна наявність фізичного чи психологічного впливу на особу з метою спонукання до укладення правочину. Під насильством слід розуміти заподіяння учасникові правочину фізичних або душевних страждань з метою примусити укласти правочин. Насильство породжує страх настання невігідних наслідків. На відміну від насильства, погроза полягає в здійсненні тільки психічного, але не фізичного впливу, і має місце при наявності як неправомірних, так і правомірних дій. Погроза може бути підставою для визнання правочину недійсним, коли з обставин, які мали місце на момент його вчинення, випливає, що відмова учасника правочину від його вчинення могла спричинити шкоду його законним інтересам.

При розгляді справи судом встановлено, що 17 серпня 2007 року між ОСОБА_1 (продавець) та ОСОБА_2 (покупець) було укладено договір купівлі-продажу квартири АДРЕСА_1, який нотаріально посвідчено відповідно до реєстру за №2233. До укладення цього договору ОСОБА_1 працювала касиром-бухгалтером на ПП «Кошман», власником якого є відповідачка ОСОБА_2, та звільнена з роботи за власним бажанням з 9 серпня 2007 року. 29 вересня 2007 року відносно ОСОБА_1 було порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України - привласнення коштів і заподіяння матеріальних збитків ОСОБА_2 на суму 90 976 грн. 04 коп., а 28 листопада 2007 року їй пред'явлено обвинувальний висновок. Напередодні укладення спірного договору вночі ОСОБА_1 привезли на територію оптової бази ПП «Кошман» для з'ясування причин недостачі та відшкодування збитків. Туди ж були викликані її найближчі родичі: ОСОБА_4 та ОСОБА_5 - для вирішення цього питання. 18 серпня 2007 року ОСОБА_1 звернулася із заявою в прокуратуру щодо примушення її до відчуження квартири шляхом погрози фізичною розправою з боку ОСОБА_2. Постановою прокурора Долинського району від 27 серпня 2007 року в порушенні кримінальної справи було відмовлено. З 22 серпня 2007 року до 19 вересня 2007 року позивачка перебувала на лікуванні в стаціонарному відділенні Кіровоградської обласної психіатричної лікарні у відділенні неврозів.

Заперечуючи факт психологічного тиску на ОСОБА_1, відповідачі ОСОБА_2 та ОСОБА_3 не заперечували факт недостачі коштів із вини касира-бухгалтера

ОСОБА_1, а також не заперечували події, які відбулися вночі на території оптової бази ПП «Кошман» напередодні укладення спірної угоди за участі родичів позивачки, але пояснили, що про укладення договору купівлі-продажу домовилися ще на початку літа, гроші за квартиру сплатили ОСОБА_1 до виявлення в неї недостачі. Ці події просто співпали (а.с. 53-56).

Аналізуючи встановлені судом обставини в їх сукупності, колегія суддів приходять до висновку, що суд першої інстанції дійшов вірного висновку, що договір купівлі-продажу квартири було вчинено продавцем ОСОБА_1 проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї психологічного тиску з боку покупця ОСОБА_2, а тому обґрунтовано визнав цей договір недійсним.

Посилання апеляційного суду на постанову в.о. прокурора Долинського району від 27 серпня 2007 року про відмову в порушенні кримінальної справи проти ОСОБА_2 і ОСОБА_3 за заявою ОСОБА_1 з приводу її незаконного утримання та погроз є необґрунтованим, оскільки відповідно до ст. 61 ЦПК України постанова прокурора не є підставою для звільнення від доказування обставин по даному спору...».

3. Визнання правочину, який учинено під впливом насильства, недійсним, є підставою для повернення сторін до первинного майнового стану на підставі ч. 1 ст. 216 ЦК. Крім того, винна сторона зобов'язана відшкодувати потерпілій стороні в подвійному розмірі збитки і моральну шкоду, що завдані їй укладенням, виконанням правочину та поверненням до первісного стану.

ПРАВОЧИННИЙ, ВЧИНЕНИЙ ПІД ВПЛИВОМ ТЯЖКОЇ ОБСТАВИНИ (ст. 233 ЦК)

1. У п. 13 Аналізу ВССУ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму ВСУ від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (п. 13. Поняття «тяжкі обставини» і «вкрай невідгідні умови» для застосування ст. 233 ЦК (п. 23 ППВСУ № 9) зазначено, що правочин може бути визнаний судом недійсним на підставі ст. 233 ЦК якщо його вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невідгідних умовах, чим друга сторона правочину скористалася. Тяжкими обставинами можуть бути тяжка хвороба особи, членів її сім'ї чи родичів, смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини, для усунення або зменшення яких необхідно укласти такий правочин.

Особа (фізична чи юридична) має вчиняти такий правочин добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки. Особа, яка оскаржує правочин, має довести, що за відсутності тяжкої обставини правочин не було б вчинено взагалі або вчинено не на таких умовах. Правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невідгідних умовах (ст. 233 ЦК), характеризуються тим, що особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини і на вкрай невідгідних умовах, а тому волевиявлення особи не вважається вільним і не відповідає її внутрішній волі.

Згідно з ч. 1 ст. 233 ЦК такий правочин може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був його ініціатором.

За змістом ст. 233 ЦК для визнання правочину недійсним необхідно встановити наявність двох підстав: тяжких обставин та вкрай невідгідних умов вчинення правочину.

Відповідно до правової позиції, яка міститься у постанові ВСУ від 06 квітня 2016 року у справі № 6-551цс16, тяжкими обставинами можуть бути: тяжка хвороба особи, членів її сім'ї чи родичів, смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини. Основною ознакою правочину, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невідгідних умовах, є те, що він повинен бути вчинений саме для усунення або зменшення цих тяжких обставин. Особа (фізична чи юридична) має вчиняти такий правочин добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки.

Для того щоб правочин було визнано недійсним з підстав, передбачених ст. 233 ЦК, позивачу в сукупності необхідно послатися на такі підстави, які будуть використанні в суді як докази, зокрема: 1) наявність в особи, що вчиняє правочин, тяжких обставин: хвороба,

смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини; 2) правочин повинен бути вчинений саме для усунення та/або зменшення тяжких обставин; 3) правочин повинен бути вчинений особою добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки; 4) особа повинна усвідомлювати свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини.

Крім того, необхідним критерієм для визнання правочину недійсним з передбачених вище підстав, є доведення в судовому засіданні нерозривного причинно-наслідкового зв'язку між тяжкими обставинами та вчиненням спірного правочину, який вчиняється виключно для усунення та/або зменшення тяжких обставин, тобто основний акцент необхідно зробити на об'єктивній та суб'єктивній стороні.

Що стосується вкрай не вигідних умов, то слід враховувати таке.

По-перше, ці не вигідні умови безпосередньо мають бути пов'язані з обставинами вчинення правочину. Тобто внаслідок вчинення такого правочину особа отримує можливість вирішити ту проблему (усунути тяжку обставину), яка змусила її це зробити.

По-друге, умови правочину повинні бути не просто не вигідними, а вкрай не вигідними. Тобто такі умови мають бути явно кабальними для особи.

По-третє, хоча ЦК і не встановлює, чого саме мають стосуватися умови правочину, однак з аналізу цієї норми випливає, що це насамперед ціна або інші обтяжливі для особи обов'язки.

Для доведення вкрай не вигідних умов вчинення правочину особа, яка оскаржує правочин, має довести, що за відсутності тяжкої обставини правочин не було б вчинено взагалі або вчинено не на таких умовах.

Тяжка обставина є оціночною категорією і має визнаватися судом з урахуванням всіх обставин справи. Правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, характеризуються тим, що особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини. Матеріали узагальнень показали, що незначна частина правочинів оспоровалася саме з підстав передбачених ст. 233 ЦК. При цьому в таких справах у більшості випадків остаточно було судові рішення про відмову в задоволенні позову. Як приклад можна навести таку цивільну справу.

Рішенням Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 06 травня 2014 року в задоволенні позову Б.Ю. до Г.І. про визнання недійсним договору дарування з підстав передбачених ст. 233 ЦК, відмовлено.

Рішенням Апеляційного суду Закарпатської області від 08 липня 2014 року рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про задоволення позову. При цьому апеляційний суд вважав, що позивач, не маючи реальної можливості сплачувати боргові зобов'язання та безпідставно побоюючись звернення стягнення за цими зобов'язаннями на його майно, змушений був відчужити належну йому 1/2 частину житлового будинку на користь відповідачки, уникнувши тим самим можливої реалізації її за виконавчими листами. Саме для усунення загрози втратити житло за вимогами кредиторів, тобто у зв'язку з тяжкими обставинами, позивач уклав договір дарування на користь своєї дружини. Умови укладеного правочину для нього були вкрай не вигідними, адже він позбавив себе єдиного житла у м. Ужгороді, причому відчужив його безоплатно, чим скористалась відповідачка.

Ухвалою ВССУ від 29 жовтня 2014 року рішення Апеляційного суду Закарпатської області від 08 липня 2014 року скасовано та залишено в силі рішення суду першої інстанції.

Суд касаційної інстанції зазначив, що, скасовуючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд не встановив та не зазначив у рішенні, у чому конкретно полягають вкрай не вигідні умови договору дарування для Б.Ю., посилаючись на наявність судових рішень про стягнення з позивача грошових коштів та позасудових майнових претензій до нього, суд не зазначив, який зв'язок існує між ними та тяжкими обставинами, під впливом яких укладено угоду. При цьому суд апеляційної інстанції взагалі не врахував, що судові рішення про стягнення з Б.Ю. грошових сум ухвалені після вчинення оскаржуваного договору дарування. Також безпідставним було посилання апеляційного суду на факт відчуження позивачем

єдиного житла, оскільки відповідно до довідки ТОВ «Наш добробут» Б.Ю. зареєстрований та проживає в іншій квартирі у м. Ужгороді.

2. Правова позиція, викладена в постанові ВСУ від 06.04.2016р. у справі № 6-551цс16:

«...Відповідно до частини третьої статті 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

За змістом частини першої статті 233 ЦК України правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину.

Відповідно до статті 717 ЦК України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

За змістом зазначених норм матеріального права при укладенні договору дарування волевиявлення дарувальника має бути спрямоване на добровільне, безоплатне, без будь-яких примусів (життєвих обставин або впливу сторонніх осіб) відчуження належного йому майна на користь обдаровуваного.

Разом з тим правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, характеризуються тим, що особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це зробити через тяжкі обставини і на вкрай не вигідних умовах, а тому волевиявлення особи не вважається вільним і не відповідає її внутрішній волі.

Отже, правочин може бути визнаний судом недійсним на підставі статті 233 ЦК, якщо його вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах, чим друга сторона правочину скористалася. Тяжкими обставинами можуть бути тяжка хвороба особи, членів її сім'ї чи родичів, смерть годувальника, загроза втратити житло чи загроза банкрутства та інші обставини, для усунення або зменшення яких необхідно укласти такий правочин. Особа (фізична чи юридична) має вчиняти такий правочин добровільно, без наявності насильства, обману чи помилки. Особа, яка оскаржує правочин, має довести, що за відсутності тяжкої обставини правочин не було б вчинено взагалі або вчинено не на таких умовах.

Стаття 233 ЦК України не передбачає обмежень чи заборон її застосування до окремих правовідносин, що виникають, зокрема, з договору дарування.

Саме з такого розуміння зазначених норм матеріального права виходив і суд касаційної інстанції, ухвалюючи судові рішення, надані заявниками для порівняння.

Аналогічний висновок міститься й у постановях Верховного Суду України від 19 березня 2014 року та 3 червня 2015 року.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що позивачка, від імені якої укладено договір дарування на підставі виданої нею довіреності відповідачу на право розпорядження єдиним її житлом, була людиною похилого віку та інвалідом першої групи, потребувала за станом здоров'я стороннього догляду; її дочка мала тяжку хворобу й перебувала тривалий час на лікуванні у лікарні.

З огляду на викладене обґрунтованим є висновок суду першої інстанції про те, що оспорюваний договір дарування було укладено під впливом тяжкої обставини і на вкрай не вигідних для позивачки умовах і що її волевиявлення не відповідало внутрішній волі та не було спрямоване на реальне настання правових наслідків, обумовлених договором дарування, тому він підлягає визнанню недійсним на підставі частини першої статті 233 ЦК України...».

8. ЗЛОВМИСНА ДОМОВЛЕНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКА З ІНШОЮ СТОРОНОЮ (ст. 232 ЦК)

1. Правочин, що вчинений унаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною, є оспорюваним. Він визнається судом недійсним за позовом сторони, від імені якої діяв представник.

У випадку відсутності у представника достатнього обсягу повноважень на відповідні правовідносини поширюватиметься ст. 241 ЦК в частині наслідків вчинення правочину представником з перевищенням повноважень.

Представником не може вважатися орган юридичної особи, в тому числі її керівник, навіть якщо він діяв всупереч інтересам цієї особи: представництво в даному разі визначається за правилами глави 17 названого Кодексу (пункт 3.10 Постанови Пленуму ВГСУ від 29.05.2013р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними»).

2. Відповідно до п. 22 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» для визнання правочину недійсним на підставі статті 232 ЦК необхідним є встановлення умислу в діях представника: представник усвідомлює, що вчиняє правочин всупереч інтересам довірителя та бажає (або свідомо допускає) їх настання, а також наявність домовленості представника однієї сторони з іншою стороною і виникнення через це несприятливих наслідків для довірителя. При цьому не має значення, чи одержав учасник такої домовленості яку-небудь вигоду від здійснення правочину, чи правочин був вчинений з метою завдання шкоди довірителю.

3. Правова позиція, викладена в постанові ВСУ від 14.03.2012р. у справі № 6-5цс12:

«... Суди встановлено, що ОСОБА_1 на підставі державного акта на право власності на земельну ділянку, виданого 17 червня 2008 року Київською міською радою, належала земельна ділянка площею S_1, яка розташована АДРЕСА_1.

Маючи намір продати земельну ділянку, 22 листопада 2008 року ОСОБА_1 видав на ім'я ОСОБА_2 довіреність.

26 травня 2009 року ОСОБА_2, діючи на підставі вказаної довіреності, уклав від імені ОСОБА_1 договір купівлі-продажу, згідно з яким продав за 188 500 грн. земельну ділянку своїй дружині – ОСОБА_3.

У порушення статей 232, 237, 238 ЦК України, як посилається позивач, ОСОБА_2 уклав договір купівлі-продажу від 26 травня 2009 року внаслідок зловмисної домовленості з ОСОБА_3 та у своїх інтересах.

Відповідно до частини першої статті 232 ЦК України правочин, який вчинено внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, визнається судом недійсним.

Частиною першою статті 237 ЦК України передбачено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Згідно із частиною третьою статті 238 ЦК України представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва, а також щодо інших осіб, встановлених законом.

Задовольняючи частково позов ОСОБА_1, суд апеляційної інстанції, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, виходив із того, що спірний договір купівлі-продажу укладений ОСОБА_2 та ОСОБА_3 під час шлюбу, а тому відповідно до вимог частини третьої статті 238 ЦК України ОСОБА_2 уклав договір купівлі-продажу у своїх інтересах та в інтересах своєї сім'ї, оскільки за правилами статті 60 Сімейного кодексу України земельна ділянка стає об'єктом права спільної сумісної власності ОСОБА_2 і ОСОБА_3. Зазначені висновки відповідають установленим обставинам справи та вимогам норм матеріального права, які регулюють спірні правовідносини...».

4. Наслідком визнання правочину недійсним з такої підстави, крім загальних наслідків, визначених статтею 216 ЦК України, є виникнення у довірителя права вимагати від свого представника і другої сторони, зокрема, солідарного відшкодування збитків (пункт 3.10 Постанови Пленуму ВГСУ від 29.05.2013р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними»).

9. ФІКТИВНІ ПРАВОЧИННИ (ст. 234 ЦК)

1. Іноді до правочинів, у яких воля сторін не відповідає їх волевиявленню, відносять також фіктивні та удавані правочини.

Це пов'язано з тим, що в таких випадках не зважаючи на існування волевиявлення сторін щодо укладення певного договору, їх дійсна воля не направлена на настання правових наслідків, обумовлених таким договором.

2. Відповідно до ст. 234 ЦК фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Фіктивний правочин визнається судом недійсним, тобто є оспорюваним.

За змістом п. 24 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. Судам необхідно враховувати, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. Якщо сторонами не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків. У разі якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

3. У постанові ВСУ від 19.10.2016р. №6-1873цс16 сформульовано наступну правову позицію:

«...Відповідно до статті 717 цього Кодексу за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

За змістом частини п'ятої статті 203 ЦК України правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

Відповідно до змісту статті 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним.

Для визнання правочину фіктивним суди повинні встановити наявність умислу в усіх сторін правочину. При цьому необхідно враховувати, що саме по собі невиконання правочину сторонами не означає, що укладено фіктивний правочин. Якщо сторонами не вчинено будь-яких дій на виконання такого правочину, суд ухвалює рішення про визнання правочину недійсним без застосування будь-яких наслідків.

У фіктивних правочинах внутрішня воля сторін не відповідає зовнішньому її прояву, тобто обидві сторони, вчиняючи фіктивний правочин, знають заздалегідь, що він не буде виконаний, тобто мають інші цілі, ніж передбачені правочином. Такий правочин завжди укладається умисно.

Отже, основними ознаками фіктивного правочину є: введення в оману (до або в момент укладення угоди) іншого учасника або третьої особи щодо фактичних обставин правочину або дійсних намірів учасників; свідомий намір невиконання зобов'язань договору; приховування справжніх намірів учасників правочину.

Укладення договору, який за своїм змістом суперечить вимогам закону, оскільки не спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків, є порушенням частин першої та п'ятої статті 203 ЦК України, що за правилами статті 215 цього Кодексу є підставою для визнання його недійсним відповідно до статті 234 ЦК України.

Саме з такого розуміння зазначених норм матеріального права виходив і суд касаційної інстанції, постановляючи ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 липня 2015 року, надану заявницею для порівняння.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що відповідач, відчужуючи належне йому на праві власності нерухоме майно своїй дружині, був обізнаний про судові рішення про стягнення з нього заборгованості на користь позивачки, отже, міг передбачити негативні наслідки для себе у випадку виконання судового рішення шляхом звернення стягнення на це нерухоме майно.

Установивши ці обставини, суди не надали належної оцінки тому, що спірні договори дарування нерухомого майна уклали сторони, які є близькими родичами, та не перевірили, чи передбачали ці сторони реальне настання правових наслідків, обумовлених спірними правочинами; чи направлені дії сторін договорів на фіктивний перехід права власності на нерухоме майно до близького родича з метою приховати це майно від виконання в майбутньому за його рахунок судового рішення про стягнення грошових коштів, зокрема чи продовжував дарувальник фактично володіти та користуватися цим майном...».

4. Правова позиція, висловлена ВСУ в постанові від 21.01.2015р. у справі № 6-197цс14: «...Для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. У разі, якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

Отже, фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для виду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаним; вчиняючи фіктивний правочин, сторони мають інші цілі, ніж ті, що передбачені правочином. Фіктивним може бути визнаний будь-який правочин, якщо він не має на меті встановлення правових наслідків.

Ознака вчинення його лише для вигляду повинна бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша – намагалася досягти правового результату, такий правочин не може бути фіктивним.

Позивач, який звертається до суду з позовом про визнання правочину фіктивним, повинен довести суду відсутність в учасників правочину наміру створити юридичні наслідки...».

10. УДАВАНІ ПРАВОЧИНИ (ст. 235 ЦК)

1. Згідно зі ст.235 ЦК удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили. Якщо буде встановлено, що правочин був вчинений сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони насправді вчинили.

За змістом п. 25 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» за удаваним правочином (ст. 235 ЦК) сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші правовідносини. На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що впливають зі змісту правочину. Встановивши під час розгляду справи, що правочин вчинено з метою приховати інший правочин, суд на підставі ст. 235 ЦК має визнати, що сторонами вчинено саме цей правочин, та вирішити спір із застосуванням норм, що регулюють цей правочин. Якщо правочин, який насправді вчинено, суперечить закону, суд ухвалює рішення про встановлення його нікчемності або про визнання його недійсним. До удаваних правочинів наслідки недійсності, передбачені статтею 216 ЦК, можуть застосовуватися тільки у випадку, коли правочин, який сторони насправді вчинили, є нікчемним або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

2. У п. 14 Аналізу ВССУ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму ВСУ від 06.11.2009р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (Удаваність правочину (п. 25 ППВСУ №9) з цього приводу зазначається наступне.

Удавані правочини вчиняються з метою приховання іншого правочину, який сторони насправді мали на увазі (ч.1 ст.235 ЦК). Отже, в даному випадку завжди має місце укладення двох правочинів: 1) реального правочину, вчиненого з метою створити певні юридичні наслідки; 2) правочину, вчиненого для приховання реального правочину.

Удаваний правочин завжди нікчемний і сам по собі жодних юридичних наслідків не породжує. Сторони, здійснюючи удаваний правочин, приховують іншу юридичну дію, іншу мету, яку вони мали насправді на увазі (наприклад, правочин видачі довіреності на

автомобіль з правом його продажу може приховувати правочин купівлі-продажу цього автомобіля).

Реальний (прихований) правочин може бути дійсним або недійсним. Якщо правочин, який сторони насправді вчинили, відповідає вимогам закону, відносини сторін регулюються правилами, що його стосуються. Якщо ж правочин, який сторони насправді вчинили, суперечить законодавству, суд виносить рішення про визнання недійсним цього правочину із застосуванням наслідків, передбачених для недійсності правочинів такого типу.

До удаваних правочинів наслідки недійсності, передбачені ст.216 ЦК, можуть застосовуватися тільки у випадку, коли правочин, який сторони насправді вчинили, є нікчемним або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

З огляду на наведені нормативні положення вбачається, що закон не передбачає недійсність удаваного правочину, а лише пропонує застосувати до відносин сторін норми, що регулюють правочин, який сторони дійсно мали на увазі.

На відміну від фіктивного, удаваний правочин, тобто правочин, який вчинений, щоб приховати інший, має на меті виникнення правових наслідків, але не тих, які афішуються фактом його вчинення. Фактично сторони прагнуть до вчинення іншого правочину. Дефектність прикриваючого правочину очевидна. Тобто удаваний правочин вчиняється для прикриття іншого правочину, внаслідок чого наявні два правочини — той, що прикривається, тобто прихований, і удаваний — такий, що прикриває перший правочин.

Проте встановити таку наявність так само непросто, як і в разі фіктивного правочину — воля сторін цього правочину також інша, ніж та, що сприймається як наслідок зовнішніх дій. Тобто очевидно, що воля і волевиявлення в цьому випадку різняться, і причиною цьому є приховування дійсної мети правочину. Схожість фіктивного й удаваного правочину полягає і в тому, що прикриваючий правочин є за своєю суттю фіктивним, оскільки він не спрямований на досягнення тих наслідків, які очікуються саме від такого роду правочинів. Водночас, якщо для фіктивного правочину цього і достатньо, то абсолютно інша ситуація з удаваним правочином. Його мета полягає не тільки в тому, щоб приховати дійсну волю сторін, а й спричинити інші наслідки, які впливають із правочину, що прикривається. Саме в цьому і полягає дійсна воля сторін удаваного правочину. Для кваліфікації удаваного правочину важливо, щоб частина умов удаваного і прихованого правочину збігалася.

На практиці виникають труднощі з розмежуванням фіктивних і удаваних правочинів та застосуванням їх правових наслідків.

Так, постановою ВСУ від 24.09.2014р. у справі №6-116цс14 скасовано ухвалу ВСС від 13.02.2014р. з переданням справи на новий касаційний розгляд, предметом позову якої було визнання договору недійсним з тих підстав, що відповідно до змісту ст.234 ЦК фіктивний правочин — це правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлені цим правочином. Якщо сторонами вчинено правочин для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, він є не фіктивним, а удаваним (ст.235 ЦК). Суд, встановивши, що під договором дарування сторони фактично приховали договір застави, укладений з метою забезпечення повернення Особою 3 позичених у Особи 1, 2 €14200, помилково визнав спірний договір фіктивним.